

Tereny pogórnice w dokumentach strategicznych miast górnośląsko-zagłębiowskiej metropolii

prof. dr hab. inż. arch.
KRZYSZTOF GASIDŁO
Politechnika Śląska
Wydział Architektury
ORCID: 0000-0002-2142-6081

mgr inż. arch.
ALEKSANDRA WYRZYKOWSKA
Politechnika Śląska
Wydział Architektury
ORCID: 0000-0002-9257-7151

Szacuje się, że na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii znajduje się 5258,3 ha terenów przemysłowych, w tym około 32,14% terenów pogórnicych (1). Ponad połowa z nich nie została dotychczas zagospodarowana. Z uwagi na ich liczebność, rozległość i rozmieszczenie stanowią one ważny zasób przestrzenny dla dalszego rozwoju miast. Czy rzeczywiście miasta postrzegają tereny przemysłowe jako strategiczne obszary realizacji celów rozwojowych?

Na obszarze Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii (GZM) działania związane z adaptacją terenów przemysłowych, w szczególności terenów pogórnicych, są podejmowane od ponad 30 lat. Dotyczą one zarówno terenów położonych w centrach miast, jak i obszarów peryferyjnych. Kontynuowanie tego procesu wydaje się nieuniknione, nie tylko ze względu na zmniejszające się przemysłowe zasoby węgla, ale również zdecydowaną międzynarodową politykę klimatyczną. W konsekwencji liczba czynnych zakładów górniczych będzie się stopniowo zmniejszać, a w ich miejsce pojawiają się nowe tereny przemysłowe.

W obliczu intensywnie zmieniających się uwarunkowań ekonomicznych, społecznych i środowiskowych konieczne jest ponowne przemyślenie możliwości wykorzystania „uwalniających się” zasobów przestrzennych i kierunków rozwoju miast GZM. Pozostawiane przez górnictwo tereny charakteryzują się dużym potencjałem inwestycyjnym, który może być wykorzystany do realizacji celów strategicznych rozwoju miast. Zwraca na to uwagę Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”: „Tereny przemysłowe zlokalizowane w pobliżu centrów miast są zasobem przestrzeni rozwojowej (brownfield), a ich ponowne wykorzystanie poprzez nadanie nowych funkcji wpisuje się w proces ich rewitalizacji, chroniąc przed zabudową tereny dotychczas niezabudowane (greenfield). Szczególnego znaczenia nabierają w tym kontekście tereny pogórnicy, ze względu na atrakcyjne lokalizacje, charakterystyczny krajobraz oraz umiejętne adaptacje, wpływając

na poprawę atrakcyjności i wzrost konkurencyjności województwa” [2].

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie polityki przestrzennej miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii wobec terenów pogórnicych, w szczególności: rozpoznanie zgodności celów wyznaczonych w strategiach rozwoju z kierunkami rozwoju przestrzennego określonymi w studiach gminnych oraz określenie proporcji (w %) wielkości terenów przeznaczonych na grupy celów: gospodarczych, mieszkaniowych i społecznych oraz środowiskowych (w tym klimatycznych).

W tym celu wykonano:

- kwerendę materiałów archiwalnych i bibliotecznych;
- identyfikację terenów przemysłowych kopalń węgla kamiennego¹, które zostały zlikwidowane w okresie od 1990 do 2019 r.;
- analizę strategii rozwoju oraz studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wybranych miast² GZM, obowiązujących na dzień 1 marca 2022 [3, 4];
- badania kartograficzne i ilościowe w oparciu o ogólnodostępne systemy informacji geograficznej.

Potencjał terenów zlikwidowanych zakładów górniczych i ich stan zagospodarowania

Tereny pogórnicy są istotną częścią struktury urbanistycznej Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Wynika to z ich ilości, powierzchni, rozmieszczenia i charakteru zmian, jakie na nich zachodzą. Szacuje

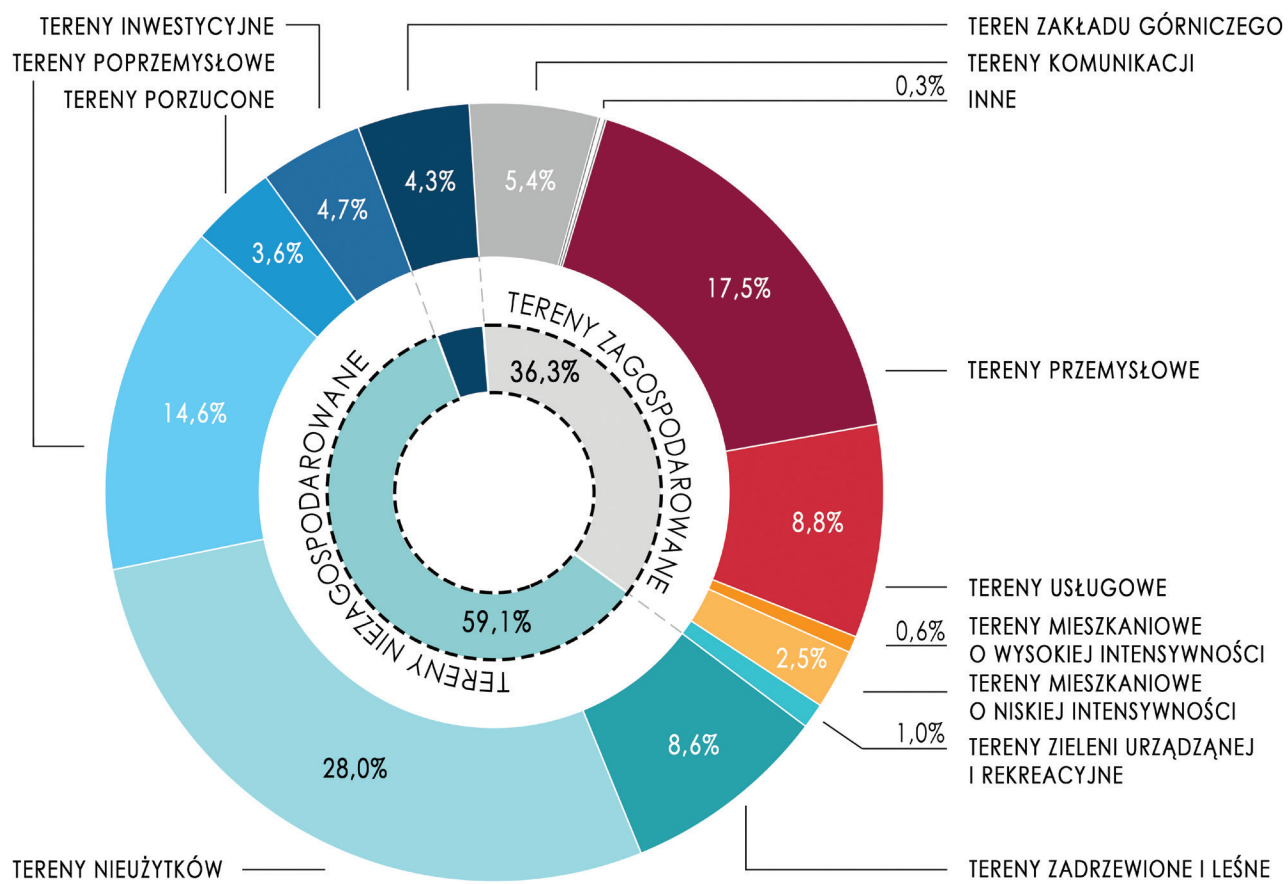
się, że pozostawione przez kopalnie obszary (bez zwalowisk, wyrobisk, zapadlisk) mogą zajmować około 1690,3 ha [1]. Jednak do roku 2021 tylko około 36,3% terenów zlikwidowanych zakładów górniczych zostało ponownie zagospodarowanych [5]. Znaczna ich część jest użytkowana jako tereny przemysłowe (ok. 48,3%) i usługowe (24,4%) (rys. 1.). Obszary te charakteryzują się bardzo niską intensywnością zabudowy oraz dużym udziałem towarzyszącej infrastruktury transportowej. Tereny mieszkaniowe, zieleni urządzonej i rekreacyjne stanowią stosunkowo niewielki odsetek nowo zagospodarowanych obszarów.

Okolo 60% terenów pogórnicych pozostaje nadal niezagospodarowanych (rys. 1.). Są one niejednorodne. Mając na uwadze zakres przeprowadzonej rekultywacji, pozostawionej infrastruktury technicznej, odpadów, stopień zanieczyszczenia oraz bioróżnorodność, możemy je przyporządkować do trzech grup:

- tereny porzucone lub nieuporządkowane, na których likwidacja nie została prawidłowo przeprowadzona lub zakończona, a pozostawione elementy infrastruktury ulegają stopniowej dewastacji i degradacji (nieużytki przemysłowe – ok. 16,96%; tereny porzucone – ok. 7,39%);

¹ Badaniem nie objęto składowisk i hałd lokalizowanych poza terenem zakładu górniczego.

² Bytom, Chorzów, Dąbrowa Górnicza, Gliwice, Katowice, Mysłowice, Piekary Śląskie, Ruda Śląska, Siemianowice Śląskie, Sosnowiec, Świętochłowice, Zabrze

Rys. 1. Użytkowanie terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w Aglomeracji Górnośląskiej³; źródło: opracowanie A. Wyrzykowska

- tereny biologicznie czynne, na których po przeprowadzonej likwidacji nastąpiła naturalna sukcesja (nieużytki – około 57,14%; tereny zadrzewione lub leśne – około 11,12%);
- obszary, na których przeprowadzono właściwą likwidację, uporządkowano teren i przygotowano infrastrukturę techniczną pod potencjalną inwestycję (tereny inwestycyjne – 7,3%).

Przez wzgląd na lokalizację, powiązania komunikacyjne oraz sąsiedztwo przylegających obszarów tereny zlikwidowanych zakładów górniczych mogą być wykorzystane dla rozwoju produkcji, logistyki, usług i budownictwa mieszkaniowego. Należy też rozważyć możliwość przekształcenia ich w kierunku użytków ekologicznych lub terenów rekreacyjnych. Już dziś około 34,6% terenów pogórnich można postrzegać jako bazę do budowy systemów błękitno-zielonej infrastruktury. Dodatkowo, po zakończeniu rekultywacji, można ją rozszerzyć o tereny przemysłowe i opuszczone [5].

Przekształcenia terenów przemysłowych w strategiach rozwoju miast

Tereny przemysłowe, w tym pogórnice, stanowią znaczącą część powierzchni analizowanych miast GZM, np. w Świętochło-

wicach zajmują one około 13% powierzchni miasta, w Bytomiu jest to 10%, a w Zabrze i Chorzowie po 8% [1]. Zlokalizowane są one często w obszarach śródmiejskich. W Katowicach tylko tereny po kopalniach „Katowice” i „Kleofas” oraz po hucie „Baildon” stanowią około 14% powierzchni centrum. Takie położenie sprawia, że należy je postrzegać jako cenny zasób przestrzeni „gotowej” do wykorzystania w celach rozwojowych miast.

Wszystkie miasta w swoich strategiach rozwoju [3] wskazują na duże znaczenie odpowiedniego wykorzystania terenów przemysłowych. Analiza ww. dokumentów wskazuje na trzy główne grupy celów strategicznych bądź operacyjnych, które można realizować przez kształtowanie przestrzeni. Są to: lokalna gospodarka, mieszkalnictwo oraz poprawa stanu środowiska przyrodniczego. Cele gospodarcze opisywane w strategiach rozwoju miast to produkcja przemysłowa, logistyka i usługi. Mieszkalnictwo rozumiane jest przede wszystkim jako zaspokojenie podstawowych potrzeb lokalowych, ale np. Katowice akcentują potrzebę tworzenia stref mieszkaniowo-usługowych o wysokim standardzie. Cele środowiskowe postrzegane są w aspekcie rekreacji i wypoczynku oraz (rzadziej) budowy zielono-błękitnej infrastruktury, przystosowania do zmian klimatu i zabezpieczenia przed skutkami katastrof natural-

nych. Poszczególne miasta różnie formułują strategiczne zamiary, które mogą być realizowane na terenach poprzemysłowych. Prawie wszystkie jasno deklarują przekształcanie ich ponownie na cele produkcyjne i logistyczne, jednocześnie wyznaczając obszary rozwoju gospodarczego dla biznesu, „strefy ekonomiczne”, „inwestycyjne” itp. [3]. W żadnej strategii nie wskazano wprost możliwości realizacji celów mieszkaniowych bądź środowiskowych na terenach pogórnich.

Polityka przestrzenna miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii wobec terenów pogórnich

Analiza studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miast GZM [4] wykazała, że tereny zlikwidowanych zakładów górniczych są przeznaczane głównie do celów gospodarczych, m.in. jako tereny przemysłowe lub przemysłowo-usługowe (41,1%) oraz usługowe (25,6%). Miasta zamierzają wykorzystać je również dla

³ Termin „teren zakładu górniczego” oznacza działkę, na której ze względu na bezpieczeństwo w dalszym ciągu prowadzi się działalność górniczą (np. pompownie wód dolowych, wentylacja wyrobisk dolowych).

Rys. 2. Przykłady terenów niezagospodarowanych. A – tereny nieużytków (KWK Jan Kanty), B – tereny zadrzewione i leśne (KWK Kleofas), C – tereny poprzemysłowe (KWK Szombierki), D – tereny porzucone (KWK Paryż); źródło: fot. A. Wyrzykowska

rozwoju mieszkalnictwa (19,1%), szczególnie na obszarach sąsiadujących z istniejącą zabudową mieszkaniowo-usługową, czego nie formułują w strategiach rozwoju.

Niewielki odsetek wszystkich terenów pokopalnianych (około 3,2%) przeznacza się na tereny biologicznie czynne (tereny zieleni urządzonej, leśne oraz pozostałe tereny zieleni nieurządzonej). Są to najczęściej niewielkie powierzchniowo działki przylegające do obszarów leśnych i parkowych lub nowe tereny zieleni urządzonej przy projektowanych połączeniach komunikacyjnych (rys. 3.). Przeznaczenie terenów pogórnich dla celów środowiskowych jest wynikiem wykluczenia wszystkich pozostałych funkcji. Żadne miasto nie planuje również dużych założeń parkowych lub leśnych na terenach pokopalnianych.

Preferowane kierunki przekształceń terenów pogórnich i ich proporcje różnią się w zależności od ich lokalizacji i założonej przez miasta indywidualnej polityki przestrzennej. Obszary położone w centralnych dzielnicach miast i o silnie zurbanizowanej strukturze są najczęściej przeznaczane pod zabudowę usługową oraz usługowo-mieszkaniową, a tereny położone peryferyjnie z bezpośrednim dostępem do dróg szybkiego ruchu – dla zabudowy przemysłowo-

wej. Równocześnie możemy zaobserwować, że dominującym sposobem przewidywanego użytkowania terenów pokopalnianych w Katowicach są tereny mieszkaniowo-usługowe (około 41%), w Gliwicach i Mysłowicach – tereny usługowe (około 77% i 96%), a w Dąbrowie Górniczej i Rudzie Śląskiej tereny przemysłowe i przemysłowo-usługowe (100%).

Wnioski

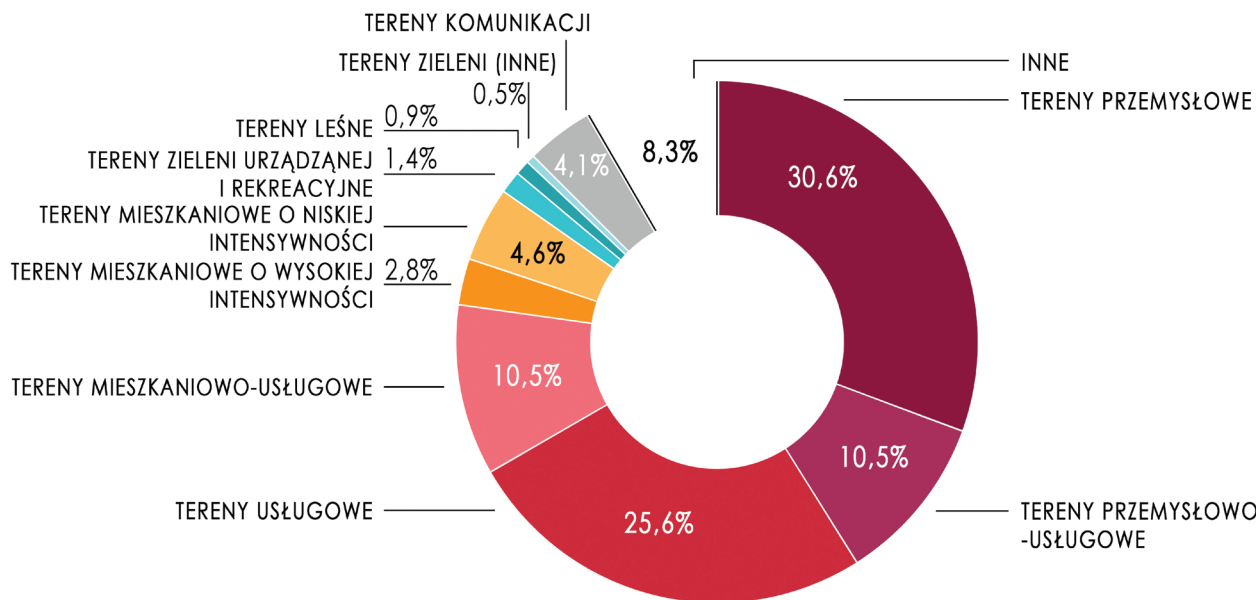
Wszystkie analizowane miasta Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii wskazują na duże znaczenie odpowiedniego zagospodarowania terenów poprzemysłowych (w tym pogórnich). W swoich strategiach rozwoju podkreślają możliwość ich wykorzystania dla trzech grup celów strategicznych bądź operacyjnych, które można realizować przez kształtowanie przestrzeni – jest to rozwój gospodarczy, zapewnienie odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz poprawa stanu środowiska przyrodniczego. Wszystkim ww. celom nadaje się podobną wagę. Jeśli jednak spojrzymy na proporcje wielkości terenów przeznaczanych w studiach uwarunkowań i kierunków rozwoju na te cele, to zauważymy znaczne niedoszacowanie potrzeb społecznych i środowiskowych oraz rozbieżności

między proponowanymi przeznaczeniami a wskazywanymi możliwościami realizacji celów strategicznych na terenach pogórnich (np. mieszkaniowych).

Dla celów środowiskowych, w tym klimatycznych, przeznacza się około 3% powierzchni terenów zlikwidowanych zakładów górniczych, podczas gdy około 34% ich powierzchni wykazuje duży potencjał przyrodniczy [7]. Potwierdza to również analiza Miejskich Planów Adaptacji [6, 7]. Nieodstrzeżenie potencjału środowiskowego będzie w przyszłości skutkowało jego utratą i utrudniało ich wykorzystanie np. do przystosowania do zmian klimatu. Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą wynikać z:

- ułomności obecnego systemu gospodarowania przestrzenią, który zdaniem Towarzystwa Urbanistów Polskich umożliwia „pełne sprywatyzowanie korzyści z renty budowlanej”, co stoi w sprzeczności z interesem społeczno-środowiskowym [8];
- niewystarczających środków samorządowych na pozyskiwanie, zagospodarowanie i użytkowanie terenów przeznaczanych na cele środowiskowe.

Z drugiej strony wyrażona w strategiach rozwoju oraz studiach uwarunkowań i kierunków rozwoju miast polityka przestrzenna,

Rys. 3. Kierunki przekształceń terenów zlikwidowanych zakładów górniczych w wybranych miastach GZM w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin; źródło: opracowanie własne

polegająca na osiągnięciu celów poprzez odpowiednie przeznaczenie terenów, bezpośrednio przekłada się na rzeczywisty sposób użytkowania terenów pogórnich. Około 49% ponownie zagospodarowanych terenów kopalń jest wykorzystywanych do celów przemysłowych, 24,6% do celów usługowych i około 9% mieszkaniowych. Porównując proponowane kierunki rozwoju z bieżącym zagospodarowaniem terenu, widzimy jeszcze większą przewagę terenów przemysłu, logistyki i usług (około 73,35%) i podobny odsetek terenów zieleni (około 3,06%). W obowiązującym stanie prawnym [9] istnieje również ryzyko, że proponowane kierunki przekształceń terenów pogórnich nie zostaną nigdy w pełni zrealizowane, a proces ich przekształcania będzie hamowany (m.in. ze względu na możliwość wystąpienia nieprzewidzianych zdarzeń, zmiany własności oraz wielkość i zróżnicowanie terenu). W konsekwencji obszary te przez długi czas pozostaną niewykorzystane. Dlatego konieczne jest poszukiwanie nowych narzędzi prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających szybsze i sprawniejsze przekształcenie terenów poprzemysłowych.

Bibliografia

- [1] Koj J., 2021, Potencjał i kierunki wykorzystania terenów poprzemysłowych w GZM, Instytut Rozwoju Miast i Regionów, Kraków.
- [2] Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+”, 2016, Uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego Nr V/26/2/2016 z dnia 29 sierpnia 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śl. z dnia 13.09.2016r., poz. 4619).
- [3] Strategie rozwoju miast: Bytom 2021, Chorzów 2016 Dąbrowa Górnicza 2017, Gliwice 2009, Katowice 2012, Mysłowice 2021, Piekary Śląskie 2014, Ruda Śląska 2015, Siemianowice 2020, Sosnowiec 2007, Świętochłowice 2014, Zabrze 2018.
- [4] Studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gmin: Bytom 2014, Chorzów 2014, Dąbrowa Górnicza 2015, Gliwice 2017, Katowice 2015, Mysłowice 2014, Piekary Śląskie 2011, Ruda

Śląska 2018, Siemianowice 2019, Sosnowiec 2018, Świętochłowice 2021, Zabrze 2011.

[5] Wyrzykowska A., 2022, The land use of decommissioned coal mines areas in the Upper Silesian Agglomeration (Poland), Architecture Civil Engineering Environment-ACEE Journal, No. 2/2022 (57-70), DOI:10.2478/ACEE-2022-0015.

[6] Gasidło K., 2021, Wykorzystanie terenów poprzemysłowych w przystosowaniu miast aglomeracji górnośląskiej do zmian klimatu. Builder 4 (285) (30-34). DOI: 10.5604/01.3001.0014.7898.

[7] Pancewicz A., 2021, Planning and strategic tools for adapting urban areas to climate change in Poland, Architecture Civil Engineering Environment-ACEE Journal, No. 4/2021 (31-44), DOI:10.21307/ACEE-2021-028.

[8] Markowski T., 2022, Potrzebna jest zmiana systemu, a nie tylko jego fragmentów, Przegląd Komunalny nr 8/2022, s. 69–72.

[9] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz.U. z 2022 r. poz. 503).

DOI: 10.5604/01.3001.0016.0927

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA

Gasidło Krzysztof, Wyrzykowska Aleksandra, 2022, Tereny pogórnice w dokumentach strategicznych miast Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii, „Builder” 12 (305). DOI: 10.5604/01.3001.0016.0927

Streszczenie: Celem artykułu jest przedstawienie polityki przestrzennej wobec terenów pogórnich w miastach Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii. Szacuje się, że na jej terenie obecnie znajduje się 5258,3 ha terenów poprzemysłowych, w tym około 32,14% terenów pogórnich. Do dzisiaj ponad połowa z nich nie została zagospodarowana. Z uwagi na ich liczebność, rozległość, rozmieszczenia i charakter zmian, jakie na nich zachodzą, stanowią one ważny zasób dla dalszego rozwoju miast.

Słowa kluczowe: tereny poprzemysłowe, tereny pokopalniane, planowanie przestrzenne

Abstract: POST-MINING AREAS IN STRATEGIC DOCUMENTS OF GÓRNOŚLĄSKO-ZAGŁĘBIOWSKA METROPOLIS CITIES.

The purpose of this paper is to present the spatial policy for post-mining areas in the cities of the Metropolitan of Upper Silesia and the Dąbrowa Basin. It is estimated that in this area, there is 5258.3 ha of post-industrial sites, including about 32.14% of post-mining areas. At present, more than half of them have not been developed. Due to their number, size, location and the nature of the changes that are taking place in them, they are an important resource for further urban development.

Keywords: post-industrial area, post-mining area, spatial planning